

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 378.31

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/9.22>**Білінець М.Ю.**

асистент кафедри фінансів,

ДВНЗ «Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5816-0080>

СИСТЕМА ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Орієнтація більшості країн на стабільний розвиток та зростання, цифровізацію економіки та суспільства свідчить про пріоритетність розвитку освіти, особливо в умовах побудови економіки знань, або інноваційної економіки. Система фінансування вищої освіти відіграє значну роль у забезпеченні її розвитку відповідно до вимог часу та задоволенні потреб в освітніх послугах. У статті розглянуто основні принципи фінансування вищої освіти та здійснено оцінку їх використання в Україні. Визначено методи фінансування вищої освіти та форми, які використовуються в межах цих методів. Розглянуто можливості диверсифікації фінансування вищої освіти, особливо в частині взаємодії підприємств та закладів вищої освіти. Визначено такі основні форми та методи державного фінансування вищої освіти, як ситуативне, нормативне та за результатами.

Ключові слова: вища освіта, система фінансування вищої освіти, джерела фінансування, форми фінансування, методи фінансування.

Постановка проблеми. Людський капітал відіграє важливу роль в економічному зростанні суспільства та сприяє становленню інноваційної економіки. Важливу роль у формуванні людського капіталу відіграє вища освіта. Особливої уваги заслуговує система фінансування вищої освіти, яка забезпечує розвиток як галузі, так і економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та практичним аспектам фінансування вищої освіти присвячено праці таких учених, як Л.І. Антошкіна [6], Т.М. Боголіб [2], З.С. Варналій [8], І.С. Каленюк [7], О.С. Падалка [1], Л.С. Шевченко [5] та ін. Результати досліджень учених та фахівців, що вивчають теорії та методології фінансування вищої освіти, є значним внеском у вирішення питань удосконалення функціонування та фінансування закладів вищої освіти.

Мета статті полягає у трактуванні поняття системи фінансування вищої освіти, виділення її основних складників, характеристиці елементів та їх використанні в українських реаліях.

Виклад основного матеріалу. Основною вимогою до вищої освіти в сучасних умовах є приведення її у відповідність із вимогами часу та потребами ринку праці. Достатній рівень фінансування вищої освіти сприяє її ефективному розвитку, що знаходить відображення у соціальному та економічному розвитку суспільства.

Фінанси вищої освіти будемо трактувати як економічні відносини щодо формування, розподілу й використання різноманітних фондів фінан-

сових ресурсів у галузі вищої освіти. У результаті дії даних відносин виникають фонди фінансових ресурсів, які спрямовані на забезпечення нормального функціонування та розвитку системи вищої освіти [1, с. 146].

Фінансування вищої освіти є складним і багатограним процесом, який здійснюється на таких принципах, як:

- цілеспрямованість, який полягає у тому, що фінансування вищої освіти здійснюється на основі певних цілей і завдань, які повинні бути досягнені протягом певного періоду;
- самостійність – вищі навчальні заклади й установи є академічно і фінансово автономними;
- цільове використання – кошти використовуються тільки на певні цілі, визначені планами і програмами;
- збалансованість – витрати ЗВО повинні відповідати його доходам;
- ефективність і результативність – отримання максимальних результатів за мінімального використання ресурсів;
- обґрунтованість – фінансування ЗВО здійснюється на основі певних показників: кількості студентів, викладачів тощо;
- диверсифікація та єдність фінансування, що зумовлені неможливістю держави забезпечити рівний доступ до вищої освіти всім бажаним, тому поряд із державним фінансуванням з'явилася недержавне, що включає фінансування корпоративним сектором, благодійні внески і подарунки та плату за навчання.

В Україні дані принципи повною мірою не реалізуються на практиці, хоча вони прописані в законодавстві. Щодо цілеспрямованості, то фінансування ЗВО здійснюється відповідно до кошторису, а цілі та завдання, які повинні визначатися у бюджетних програмах, на практиці є дуже простими і пов'язані з підготовкою певної чисельності студентів. Щодо самостійності закладів вищої освіти, то і організаційна, і фінансова автономія дуже обмежена, особливо остання, оскільки університети є бюджетними установами, які витрачають кошти за конкретними планами, не можуть брати позики та навіть власні кошти повинні витратити за затвердженими у кошторисі статтями. Ефективність та результативність фінансування вищої освіти на практиці теж не реалізується, оскільки немає ні конкретних цілей перед ЗВО, ні показників, за якими б їх можна було оцінити. Обґрунтованість вартості підготовки фахівця, яку визначає університет і подає до відповідного центрального органу, дуже різниться. Наприклад, вартість підготовки бакалаврів із права та економіки, що готує Мінкультури, вдвічі вища, ніж у Міносвіти. Диверсифікація фінансування вищої освіти представлена контрактним навчанням, навіть бюджетна програма з кредитування здобуття вищої освіти в Україні закрита.

Система фінансування вищої освіти відіграє важливу роль у забезпеченні її ефективного функціонування. Систему фінансування вищої освіти можна трактувати як сукупність методів, форм та джерел фінансування, що забезпечують функціонування й ефективний розвиток вищої освіти для досягнення економічного і суспільного добробуту.

Формування джерел фінансування вищої освіти може здійснюватися двома методами: безповоротним, або прямим (метод фінансування), і поворотним (метод кредитування) [2, с. 17].

Безповоротний метод фінансування означає передачу вищим навчальним закладам фінансових ресурсів на поточні й капітальні витрати у порядку прямого їх виділення та без подальшого повернення. У такому порядку використовуються такі джерела фінансування, як бюджетні асигнування, власні надходження вишів (плата за навчання та інші послуги), гранти тощо [2, с. 18]. Безповоротний метод фінансування є найстарішим і використовується сотні років для покриття витрат на вищу освіту та освіту загалом. В економічній літературі в межах методу фінансування виділяють дві форми його реалізації – державне і недержавне, або приватне.

Фінансування вищої освіти державою має чітке економічне підґрунтя:

1) поряд із приватними вигодами від фінансування вищої освіти виникають і суспільні. Суттєвий вплив на підвищення продуктивності праці

здійснює висококваліфікована робоча сила, що, своєю чергою, сприяє підвищенню економічних показників та добробуту країни;

2) розширення доступу до вищої освіти та її масовізація можуть призвести до економії фінансування на масштабах діяльності;

3) недостатня поінформованість споживачів про якість і вартість освітніх послуг породжує нерациональні рішення щодо освіти та її впливу на майбутнє [3, с. 76].

Державне фінансування вищої освіти повністю або частково використовується в кожній країні. Це одна з найбільш розповсюджених і досліджуваних форм. На практиці його реалізація здійснюється певними методами і формами.

До методів державного фінансування вищої освіти відносять:

– ситуативне фінансування (на рівні минулого року);

– нормативне фінансування (з урахуванням нормативів);

– за результатами діяльності (на основі певних результатів).

Форми державного фінансування поділяють на:

– пряме фінансування, додаткове фінансування за категоріальними програмами (підтримка обдарованої молоді, малозабезпечених верств, осіб з обмеженими можливостями тощо);

– додаткові асигнування за результатами діяльності (кількість випускників із відзнакою, скорочення норми вибуття тощо);

– виділення матеріальних ресурсів (наприклад, по лінії міжнародної технічної допомоги);

– надання пільг тощо [4, с. 126].

Зарубіжний досвід державного фінансування вищої освіти дає змогу виділити такі моделі:

1) Фінансування за результатами. Виділення коштів відповідно до даної моделі відбувається за результатами роботи вищих навчальних закладів – безпосередніх (якості та обсягу наданих освітніх послуг) та кінцевих (соціально-економічного ефекту від здобуття освіти: кар'єрного зростання випускників, їхніх доходів, задоволеність роботодавців). Для даної моделі характерною є фінансова та адміністративна автономія ЗВО, проте Центральний орган виконавчої влади (ЦОВВ) у даній галузі здійснює постійний моніторинг якості освіти. Переваги даної моделі полягають у підвищенні ефективності роботи системи вищої освіти, скороченні вартості підготовки фахівців, ефективній роботі ЗВО та високому рівні підготовки випускників. Поряд із перевагами є й певні недоліки даної системи, які пов'язані з державною політикою у сфері вищої освіти: відсутність відбору абітурієнтів під час вступу та високий рівень підтримки студентів, що може призводити до кращого рівня студента, ніж випускника, що змушує студента довше залишатися в університеті [2, с. 62; 8].

Виділяють різноманітні схеми фінансування вищої освіти на основі результатів діяльності:

– державні гранти, що надаються на основі чисельності студентів та сприяють більшому приходу вищими навчальними закладами. Проте при цьому кількісному зростанні не спостерігається якісного, щоб проявлялося у вищому та якіснішому рівні підготовки випускників;

– державні гранти на студента, диференційовані за програмами. Держава визначає норму фінансування на одного студента за програмами залежно від їх складності, проте часто використовує це для збільшення фахівців певної спеціальності, що є необхідними для економіки через установлення на них вищої норми фінансування. Також таким чином можна сприяти залученню у ЗВО пільгових категорій із неблагополучних груп населення;

– додаткові гранти для вищих навчальних закладів, що надаються за результатами якісної підготовки випускників, найбільш успішні випускники. Проте без єдиної державної системи оцінювання знань випускників визначення фінансування є досить суперечливим;

– додаткові гранти за працевлаштованих випускників або тих, які пропрацювали 6–12 місяців. Проте такі схеми використовуються вкрай рідко, ефективними вони залишаються для програм із перепідготовки безробітних, які повинні бути прив'язані до працевлаштування [4, с. 139; 7].

2) Фінансування за видатками. На відміну від попередньої моделі, де обсяги фінансування визначаються на основі вихідних показників, у цій моделі використовуються вхідні показники системи вищої освіти.

Практичне використання даної моделі базується на трьох підходах:

1) сутність першого полягає у розподілі бюджету за різними групами витрат (заробітна плата, обладнання, комунальні послуги, реконструкція тощо);

2) особливість другого підходу полягає у розподілі бюджету за центрами вартості (факультет, конкретна освітня програма тощо);

3) третій підхід характеризується розподілом бюджету відповідно до видів діяльності – на освітню та дослідницьку діяльність.

В Україні використовується саме фінансування вищої освіти за видатками, відповідно до якого обсяг фінансування визначається на основі чисельності прийнятих студентів та приблизній вартості їх підготовки. Сьогодні все частіше використовується альтернативний до визначення вартості підготовки фахівців державою метод формування ціни підготовки студентів на ринку згідно з конкуренцією між ЗВО, де перевага надається тому, хто запропонує кращу якість підготовки за меншу вартість.

3) Договірне фінансування. Сутність даної моделі полягає у фінансуванні вищих навчальних закладів на основі договорів між вищими навчальними закладами та державними органами влади, що за це відповідають. У межах даної моделі існує три варіації її практичної реалізації:

– наростаючий бюджет, який, по суті, полягає у фінансуванні від досягнутого та збільшенні обсягу фінансування порівняно з попереднім роком без прив'язки до змін індексу цін та інфляції;

– угода *ad hoc*, відповідно до якої формування бюджету здійснюється на основі політичного впливу представників вищого навчального закладу, що свідчить про несправедливе і неогрунтоване фінансування вищих навчальних закладів;

– договір із фіксованим доходом, суть якого полягає у встановленні державою фіксованого відсотку від національного доходу, що спрямовується на фінансування вищих навчальних закладів. Традиційно визначається і джерело, з якого буде здійснюватися фінансування, тобто визначається маркірований податок [3, с. 63–64; 5].

Протягом останнього часу в багатьох країнах спостерігається тенденція до зменшення обсягів фінансування вищої освіти за рахунок державних коштів, що й зумовлює пошук вищими навчальними закладами нових джерел фінансування, перспективним з яких є корпоративне фінансування, яке базується на взаємодії вищої освіти та бізнесу у формі соціального партнерства. Спільна наукова й освітня діяльність є вигідною для обох сторін, адже кожна з них отримує конкретну і цілком відчутну вигоду: по-перше, ЗВО отримує гарантоване оплачуване замовлення на підготовку спеціалістів; по-друге, відбувається обмін знаннями й уміннями між спеціалістами підприємств та викладачами ЗВО; по-третє, випускникам гарантується працевлаштування з можливостями кар'єрного росту; по-четверте, підприємство-замовник отримує можливість на базі ЗВО готувати висококваліфікованих кадрів, що найбільш відповідають його запитам.

Взаємодія ЗВО та підприємств здійснюється за кордоном у таких основних формах:

1. Постійний контакт університету з ринком праці для відслідковування його потреб і змін (США).

2. Урахування потреб промисловості під час розроблення навчальних планів. Постійне оновлення знань і вмінь спеціалістів унаслідок їх старіння (Італія, Франція).

3. Професіоналізація освіти; скорочення спеціальностей у рамках багатопрофільного навчання (Німеччина, Франція, Китай).

4. Оцінка успішності навчальних програм у підготовці випускників до майбутнього життя (США).

5. Розвиток партнерських зв'язків «ліцей – коледж – підприємство», що включає у себе: організацію стажувань на підприємстві; внесок підприємств у модернізацію навчального обладнання; участь професіоналів у процесі навчання (Франція).

6. Програми спільної підготовки спеціалістами ЗВО та компаніями (США, Німеччина).

7. Участь професіоналів галузі в управлінні ліцеями (Франція) та ін. [5; 6].

Варто зазначити, що на практиці існують певні проблеми, що перешкоджають розвитку взаємодії «ЗВО – підприємство»:

– відсутність податкових пільг та інших стимулів для підприємств та організацій, що вкладають матеріально-технічні та фінансові ресурси у розвиток вищої освіти. Підприємство як комерційна установа хоче отримувати безпосередню вигоду від своїх витрат, а надання їм податкових пільг сприяло б збільшенню їхньої участі у фінансуванні вищої освіти;

– слабе правове і нормативне забезпечення взаємодії вишів із роботодавцями. Законодавством України не передбачаються і не регламентуються форми взаємодії ЗВО та підприємств, що створює певні труднощі в її реалізації;

– невідповідність навчальних програм вимогам підприємства. Через недостатній рівень

фінансування закладів вищої освіти, на жаль, часто підготовка фахівців здійснюється на застарілому обладнанні та з використанням застарілих програм, які не відповідають вимогам часу, що призводить до неякісної підготовки фахівців, а в результаті – до додаткових витрат роботодавців.

В Україні лише починається становлення такої взаємодії, що передусім зумовлене скороченням державного фінансування та імплементації дуальної освіти, однак світовий досвід свідчить про перспективність цього напрямку.

Наступним є поворотний метод фінансування вишів, що передбачає залучення ними коштів відповідно до принципів поверненості, платності, строкості та цільового використання у формі кредитів.

Освітній кредит не є виключно фінансовим інструментом, оскільки має соціальний характер, тому його варто розглядати з двох позицій:

– по-перше, як різновид споживчого кредиту, що надається з метою здобуття вищої освіти відповідно до вибраної сфери;

– по-друге, як інвестиції в людський капітал, що окупаються через заробітну плату, яку отримує позичальник.

Однією з форм фінансування вищої освіти є купівля освітніх послуг державою у вищого

Рисунок 1 – Система фінансування вищої освіти

Джерело: складено автором

навчального закладу для певних цілей. Дана модель передусім орієнтована на ринок. Держава проводить конкурси на підготовку спеціалістів, в яких приймають участь ЗВО. Державне замовлення отримує той виш, освітні послуги якого найбільше відповідають вимогам конкурсу, а витрати на підготовку оптимальні та відповідають критеріям ефективності. Відмінність від попередньої форми полягає у конкурсному розподілі коштів між університетами і можливостями оптимізації та скорочення витрат держави на вищу освіту. В Україні фінансування вищої освіти здійснюється саме цією формою фінансування за допомогою державного замовлення, яке розподіляється між закладами вищої освіти у розрізі спеціальностей. Проте даний механізм не можна назвати об'єктивним чи достатньо прозорим, оскільки місця не завжди розподіляються справедливо.

Узагальнено систему фінансування вищої освіти зображено на рис. 1.

Наступною формою фінансування вищої освіти є блок-гранти, які являють собою блочну субсидію, яка зазвичай об'єднує низку субсидій, які надаються закладу вищої освіти з правом самостійного розпорядження коштами гранту. По суті, це субсидія з бюджету, яка зазвичай складається з кількох блоків (на забезпечення освітньої, дослідницької діяльності і т. д.), однак у зв'язку з розширенням автономності вищих навчальних закладів передбачає самостійний розподіл гранту всередині університету.

Висновки. Система фінансування вищої освіти являє собою сукупність джерел фінансування та організаційних форм і методів його здійснення. Необхідною умовою розвитку вищої освіти є її достатнє фінансове забезпечення, для чого необхідною є диверсифікація джерел фінансування вищої освіти, форм та методів їх мобілізації. Розвиток суспільства не стоїть на місці і відкриває нові можливості залучення фінансових ресурсів через розвиток технологій та філантропства.

Список використаних джерел:

1. Падалка О.С. Економіка освіти та управління. Київ : Педагогічна думка, 2013. 183 с.
2. Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період. Київ : Міленіум, 2006. 508 с.
3. Закон України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів». URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5499-17> (дата звернення: 02.12.2019).
4. Груздев Г.В. Проблемы финансирования высшего образования в контексте задач инновационного развития вузов. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2012. № 2(2). С. 75–80.
5. Шевченко Л.С. Фінансування вищої освіти: диверсифікація джерел. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_44 (дата звернення: 05.12.2019).
6. Антошкіна Л.І. Вища освіта в системі суспільних інтересів : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2008. 283 с.
7. Каленюк І.С. Економіка освіти : навчальний посібник. Київ : Знання України, 2003. 315 с.
8. Варналій З.С. Фінансове забезпечення вищих навчальних закладів України – справа державна. *Економічний вісник університету*. 2018. № 36(1). С. 9–17.
9. Фінансування системи вищої освіти: світова практика і українське сьогодення / Доповідь Центру економічних досліджень CASE-Україна. URL : <http://liberal.in.ua/tochkazoru/vikladennya-dopov%D1%96df-case-ukra%D1%97na-f%D1%96nansuvannya-sistemi-vischo%D1%97-osv%D1%96ti-sv%D1%96tova-praktika-%D1%96-ukra%D1%97nske-sogodennya.html> (дата звернення: 01.12.2019).

References:

1. Padalka O.S. (2013). *Ekonomika osvity ta upravlinnia*. [Economics of Education and Management] K.: Pedahohichna dumka. (in Ukrainian)
2. Boholib T.M. (2006). *Finansove zabezpechennia rozvytku vyshchoi osvity i nauky v transformatsiynyi period* [Financial support for the development of higher education and science in the transformation period]. K.: Milenium, 2006. (in Ukrainian)
3. Zakon Ukrainy "Pro formuvannia ta rozmishchennia derzhavnoho zamovlennia na pidhotovku fakhivtsiv, naukovykh, naukovo-pedahohichnykh ta robitnychykh kadriv, pidvyshchennia kvalifikatsii ta perezidhotovku kadriv" [About formation and placement of the state order for training of specialists, scientific, scientific-pedagogical and working personnel, advanced training and retraining of personnel]. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5499-17>. (accessed: 02 December 2019).
4. Hruzdev H. V. (2012) *Problemy finansirovaniya vyssheho obrazovaniya v kontekste zadach ynnovatsyonnoho razvytyia vuzov* [Problems of financing higher education in the context of problems of innovative development of higher education institutions]. *Vestnyk Nyzhegorodskoho un-ta im. N. Y. Lobachevskoho*. vol. 2(2). pp. 75-80. (in Russian)
5. Shevchenko L. S. (2013). *Finansuvannia vyshchoi osvity: dyversyfikatsiia dzherel* [Financing higher education: diversifying sources]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva*. vol. 2. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_44. (accessed: 05 December 2019).
6. Antoshkina L.I. (2008) *Vyshcha osvita v systemi suspilnykh interesiv: monohrafiia* [Higher education in the public interest system]. *Berdiansk. un-t menedzhmentu i biznesu. Donetsk: Yuho-Vostok*. (in Ukrainian)
7. Kalenyuk I.S. (2003). *Ekonomika osvity: navch. Posib* [Economics of Education]. K.: Znannia Ukrainy. (in Ukrainian)
8. Varnalii Z. S. (2018) *Finansove zabezpechennia vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy – sprava derzhavna* [Financial support of higher education institutions of Ukraine is a state matter]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu*. Vol. 36 (1). pp. 9–17.

9. Finansuvannia systemy vyshchoi osvity: svitova praktyka i ukrainske sohodennia [Financing the Higher Education System: Global Practice and Ukrainian Present]. *Dopovid Tsentru ekonomichnykh doslidzhen CASE-Ukraina*. Available at: <http://liberal.in.ua/tochkazoru/vikladennya-dopov%D1%96df-case-ukra%D1%97na-f%D1%96nansuvannya-sistemi-vischo%D1%97-osv%D1%96ti-sv%D1%96tova-praktika-%D1%96-ukra%D1%97nske-sogodennya.html>. (accessed: 01 December 2019).

Bilinets Marina

National Economic University named after Vadym Hetman

HIGHER EDUCATION FINANCING SYSTEM: THEORETICAL ASPECT

The article considers the elements the system of financing of higher education institutions in Ukraine. It is proved that higher education plays a significant role in the development of the economy and society. It also review the methods of state financing of higher education and the problems of their use. The paper identifies the main principles of funding higher education and problems with its using in Ukraine, which significantly influenced the current situation in this area. The article reveals the main methods of financing higher education, such as direct and irreversible methods. We study the form of financial support of higher educational institutions than can use according to this methods in the article. Having considered the main forms and methods of state financing higher education are considered and the principles of their economic based. Having defined the possibility of developing a "higher education – business" partnership is explored, benefits from their cooperation for both sides. We study the main forms of interaction between higher education institutions and businesses that are actively used in foreign countries and could be used in Ukraine. In the course of the study, there are some problems that hamper the development of partnership in this direction. We study educational credits, as one of the form of financing higher education in foreign countries, but in Ukraine this program was closed 6 years ago. The article identifies the model of financing higher education, which should satisfy higher educational institutions for the use of this resource, based on foreign experience. We consider the result financing model, financing on the based of exenditures and contractual finsncng (performance contract). It also review the experience of using this models at practice. Having identified the main difficulties and problems associated with the use of these models of financing in Ukraine. Having defined the block-grants as one of forms funding higher, because it help universities really can allocate funds for their needs and it is a base of university's financial autonomy. It is proved that improvement of financing of higher education needs further diversification of sources.

Key words: higher education, system of financing higher education, sources of financing, forms of financing, methods of financing

JEL classification: H30, H41, H52.
